

УДК 343.2/7

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.44>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА, ПОВ'ЯЗАНОГО З АГРЕСІЄЮ В УКРАЇНІ

Телефанко Богдан Миколайович,
кандидат юридичних наук,
професор кафедри права
(Львівський національний університет
ветеринарної медицини та
біотехнологій імені С.З. Гжицького,
м. Львів, Україна)

Статтю присвячено сексуальному насильству, що зумовлене повномасштабною агресією російської федерації проти України та стало засобом ведення війни і може бути кваліфіковане як воєнний злочин, акт геноциду або злочин проти людяності. За таких обставин, сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом визнається порушенням основоположних принципів міжнародного гуманітарного права та міжнародного права захисту прав людини. Тому Україна здійснює ефективні заходи попередження та реагування на сексуальне насильство, пов'язане з конфліктом. Це потребує скоординованих дій державних органів та органів місцевого самоврядування, а також фахівців, які надають допомогу цим особам і проводять розслідування цих злочинів.

Сексуальне насильство є одним із найжахливіших та аморальних злочинів, які вчиняються в умовах збройного конфлікту та залишають невиліковні психологічні травми для потерпілих осіб на все життя. Жертви цього виду насильства не залежать від гендерно-вікового аспекту, адже ними можуть бути як жінки, так і дівчата, діти, чоловіки. Згідно даних ООН, у війнах потерпають від сексуального насильства 18–40% жінок та дівчат. У конфліктах по всьому світу сексуальне насильство використовується як «навмисна стратегія». Це пояснюється тим, що це «безкоштовно» злочинці знають, що безкарність є нормою, а справедливість і відповідальність є рідкісним винятком.

Для боротьби з сексуальним насильством в умовах війни потрібні комплексні заходи на рівні держав, міжнародних організацій та громадянського суспільства. Важливо забезпечити доступ до медичної та психологічної допомоги для жертв, створити спеціальні програми реабілітації, провести навчання та інформаційну роботу серед військових та цивільного населення щодо запобігання сексуальному насильству. Сексуальне насильство - це вчинення будь-яких сексуальних дій щодо малолітнього, неповнолітнього, дорослого незалежно від його волі, зокрема без проникнення у його тіло, втягування його у дитячу проституцію, порнографію, домагання тощо. Таке насильство прийнято вважати найбільш аморальним, оскільки при його вчиненні кривдник посягає на найважливіші права людини, право на честь і гідність, життя та здоров'я, фізичну недоторканість.

Ключові слова: насильство, сексуальне насильство, агресія, злочин проти людяності, кримінальне правопорушення, кваліфікація сексуального насильства, міжнародний кримінальний суд.

CRIMINAL LAW REGULATION OF SEXUAL VIOLENCE RELATED TO AGGRESSION IN UKRAINE

Telefanko Bohdan Mykolayovych,
Candidate of Law Sciences,
Professor at the Department of Law
(Stepan Gzhytskiy National University of
Veterinary Medicine and Biotechnologies,
Lviv, Ukraine)

The article is devoted to sexual violence, which was caused by the full-scale aggression of the Russian Federation against Ukraine and became a means of waging war and can be qualified as a war crime, an act of genocide or a crime against humanity. Under such circumstances, conflict-related sexual violence is recognized as a violation of fundamental principles of international humanitarian law and international human rights law. Therefore, Ukraine implements effective measures to prevent and respond to conflict-related sexual violence. This requires coordinated actions of state bodies and local self-government bodies, as well as specialists who provide assistance to these persons and conduct investigations of these crimes.

Sexual violence is one of the most heinous and immoral crimes committed in the context of armed conflict and leaves irreparable psychological trauma for the victims for the rest of their lives. Victims of this type of violence do not depend on the gender and age aspect, because they can be both women and girls, children, men. According to UN data, 18–40% of women and girls suffer from sexual violence in wars. Sexual violence has been used as a "deliberate strategy" in conflicts around the world. This is because it is "free" criminals know that impunity is the norm and justice and accountability are rare exceptions.

Combating sexual violence in wartime requires comprehensive measures at the level of states, international organizations, and civil society. It is important to ensure access to medical and psychological assistance for victims, to create special rehabilitation programs, to conduct training and information work among the military and the civilian population on the prevention of sexual violence. Sexual violence is the commission of any sexual acts against a minor, a minor, an adult, regardless of their will, in particular without penetrating their body, involving them in child prostitution, pornography, molestation, etc. This kind of violence is considered the most immoral, because when it is committed, the offender encroaches on the most important human rights, the right to honor and dignity, life and health, and physical integrity.

Key words: violence, sexual violence, aggression, crime against humanity, criminal offense, qualification of sexual violence, international criminal court.

У законі про кримінальну відповідальність визначення поняття насильства немає, хоча поняття «насильство» та похідні від нього широко використовуються у чинному Кримінальному кодексі України. Насильство полягає у діях, спрямованих проти іншої людини. Взагалі, насильство, це застосування фізичної сили до кого-небудь; застосування сили для досягнення чого-небудь; примусовий вплив на когось, щось [1, с. 579]. У кримінально-правовій літературі виділяється два види насильства - фізичне і психічне. У п. 23 постанови Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року № 2 «Про судову практику у справах про злочини проти життя і здоров'я особи» говориться «насильство може бути як фізичним (заподіяння тілесних ушкоджень або побоїв, незаконне позбавлення волі тощо), так і психічним (наприклад, погроза завдати фізичної, моральної чи майнової шкоди)». Таке ж роз'яснення є і в п. 8 постанови

Пленуму Верховного Суду України від 26 грудня 2003 року № 15 «Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень» [2].

Останнім часом у КК України з'явилися статті, у яких як ознаки складу злочину названі нові види насильства – «домашнє», «психологічне», «економічне», «сексуальне». Окремим з них законодавець, у міру своїх можливостей, дає визначення. Причому, не у примітках до статей, а у їх диспозиціях [3, с. 187]. Згідно ч. 1 ст. 153 КК України, сексуальне насильство – вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи [4].

Як вказує професор В. Навроцький, проблема з визначенням нових видів насильства чи то вирішується, чи то збільшується тим, що відповідні поняття сформульовані в Законі України від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [3, с. 187]. Згідно цього закону, сексуальне насильство – форма домашнього насильства, що включає будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності [5]. Відтак, відповідне кримінально-правове поняття сексуального насильства стало вужчим.

Сексуальне насильство відноситься до злочинів, які посягають на статеvu свободу та недоторканість, сферу інтимного життя. А статтею 7 Римського статуту міжнародного кримінального суду визначено, що сексуальне насильство під час військового конфлікту є одним із видів злочинів проти людяності [6].

Також, згідно ст. 8 Римського статуту 129 міжнародного кримінального суду, сексуальне та гендерно зумовлене насильство (зв'язування, примус до проституції, примусова стерилізація та інші види сексуального насильства) під час війни є грубим порушенням Женевської конвенції 1949 року про захист цивільного населення під час війни, є воєнним злочином.

Женевською конвенцією про захист цивільного населення під час війни заборонено відповідно до статті 3 насильство над життям й особистістю, зокрема всі види вбивства, а до статті 27 жінки потребують особливого захисту від будь-якого зазіхання на їхню честь, і, зокрема, захисту від зв'язування, примушування до проституції чи будь-якої іншої форми посягання на їхню моральність [7]. Додатковий протокол №1 від 08.06.1977 до Женевської конвенції щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів статтею 76 «Захист жінок» підкреслює, що жінки, користуються особливою повагою і їм забезпечується захист, зокрема, від зв'язувань, примусу до проституції і будь-яких інших форм непристойних посягань.

Відповідно до статті 36 Стамбульської конвенції «Сексуальне насильство, зокрема зв'язування» передбачає:

- а) здійснення, без згоди, вагінального, анального або орального проникнення сексуального характеру в тіло іншої особи з використанням будь-якої частини тіла або предмета;
- б) здійснення, без згоди, інших актів сексуального характеру з особою;
- в) примушування іншої особи до здійснення, без згоди, актів сексуального характеру з третьою особою. Згоду повинно бути надано добровільно як результат вільного волевиявлення особи, отриманого в контексті супутніх обставин [8, с. 35–36].

До форм вчинення сексуального насильства в умовах війни можна віднести:

- зв'язування;
- сексуальне рабство;
- примушування до зайняття проституцією;

- примусова вагітність;
- примусова стерилізація;
- інші форми сексуального насильства, подібні за тяжкістю (наприклад, погрози згвалтуванням або сексуальним насильством, каліцтво жіночих або чоловічих статевих органів, тортури сексуального характеру, примусове оголення тощо) [9].

Історії не відомо про жоден збройний конфлікт, війну, в яких хоча б раз не було згадано про вчинення сексуального насильства. Так, за даними ООН, у війнах потерпають від сексуального насильства 18–40% жінок та дівчат. Варто зазначити, що жертвами від сексуального насильства можуть бути не тільки жінки та дівчата, але й чоловіки, діти та літні люди. Як відомо, жертвами від даного виду насильства розглядаються не тільки індивідуальні особи щодо яких безпосередньо було вчинено насильство, але й ті, яких це насильство доторкнулось. Наприклад, це можуть бути близькі та рідні особи, партнери, батьки, а також особи в присутності яких було вчинено насильство, діти, які народились внаслідок його вчинення.

Важливою характерною ознакою сексуального насильства в умовах війни є те, що воно не має строку давності, тобто, потерпіла особа має право скаржитись на кривдника через п'ять чи навіть десять років. Так, наприклад, у війні Боснії та Герцеговини, яка закінчилась 28 років тому та в ході якої від сексуального насильства постраждали понад 2 тисяч осіб, Міжнародний кримінальний трибунал у 2016 році виніс щодо колишньої Югославії обвинувачення 32 особам. Окрім цього, 21 березня 2016 р., Жана-П'єра Бемба Гомбо було визнано винним у двох злочинах проти людяності (вбивство та згвалтування) та трьох військових злочинах (вбивство, згвалтування та пограбування), які були скоєні в Центральній Африканській Республіці в жовтні 2002 та березні 2003 року військовим контингентом Руху за звільнення Конго. Його було засуджено до 18 років ув'язнення [10]. Зрозуміло, що війна та безпосередньо сексуальне насильство несе після себе не тільки фізичні негативні наслідки – смерть, каліцтво, інвалідність тощо, але й емоційні наслідки, які також відіграють важливу роль у житті кожного з нас. Так, зокрема, війна та сексуальне насильство може залишити після себе посттравматичний стресовий розлад, депресію та тривогу.

Варто зауважити, що сексуальне насильство для дитини може мати як безпосередній (актуальний вплив), так і відтермінований характер, коли наслідки насильства знайдуть своє відображення через кілька років, в ході формування дитини як особистості. В майбутньому, ці наслідки можуть приносити шкоду не тільки цій особі, але й її близьким. Так, зазвичай, особи, які зазнали насильства в дитячому віці, самі здійснюють насильство щодо своїх та інших дітей чи людей.

Тяжкість наслідків насильства для дитини залежить від таких чинників: обставин, пов'язаних з особливостями дитини (вік, рівень розвитку і властивості особистості) та гвалтівника; тривалості, частоти і тяжкості насильницьких дій; реакцій оточуючих. У більшості випадків дитині, постраждалій від насильства, необхідна кваліфікована допомога фахівця [11].

Кримінально-правова кваліфікація сексуального насильства в умовах війни залежить від законодавства кожної держави, а також міжнародно-правових актів. Наразі сексуальне насильство включене до переліку діянь, які становлять собою кримінальні правопорушення під юрисдикцією Міжнародного кримінального суду. Сексуальне насильство під час збройного конфлікту є не лише кримінальним злочином, а й порушенням міжнародного гуманітарного права та прав людини. У практиці міжнародних кримінальних трибуналів сексуальне насильство також називали:

- Складовою тортур (справа Prosecutor v. Zejnir Delalic, Zdravko Mucicalsoknownas «Pavo», Hazim Delic, Esad Landzoalsoknownas "Zenga", Міжнародний кримінальний трибунал для колишньої Югославії);

– Способом здійснення геноциду, якщо виконуються спеціальні умови геноциду (справа *The Prosecutor v. Alfred Musema*, Міжнародний кримінальний трибунал для Руанди [12, с. 177].

Важливо зазначити, що кваліфікація сексуального насильства в умовах війни має бути здійснена з урахуванням усіх обставин справи, таких як ступінь тяжкості та тривалість насильства, стать та вік жертви, а також мотивація особи, яка вчиняє насильство. До основних мотивів за Міжнародним протоколом з документування та розслідування сексуального насильства в конфлікті можна віднести сексуальне насильство як стратегія досягнення військових цілей; сексуальне насильство для послаблення громади та отримання контролю над нею; сексуальне насильство як форма катувань у місцях тримання під вартою, в'язницях, слідчих ізоляторах з метою покарання, приниження, залякування постраждалих або шляхом примусу домогтися інформації від затриманих, тощо; сексуальне насильство як спроба вплинути на окремих людей через їхні конкретні функції, роль або посаду в громаді; сексуальне насильство з метою об'єднання солдатів, бійців; сексуальне насильство як частина ритуальних або шкідливих колективних практик; сексуальне насильство – погрози звалтування, каліцтва статевих органів, примусові оголення, вагітність, аборт, проституція, примус дивитися на сексуальну наругу, сексуальне рабство, тощо [13].

Більшість проваджень щодо фактів сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом, зареєстровано за статтею 438 Кримінального кодексу України (порушення законів і звичаїв війни). Наприклад, за процесуального керівництва Броварської окружної прокуратури Київської області військовослужбовцю збройних сил РФ повідомлено про підозру у вчиненні злочину, передбаченого частинами 1, 2 статті 438 КК України за фактом неодноразового звалтування у житловому будинку в Броварському районі дружини вбитого ним чоловіка. Наразі підозрюваного оголошено в розшук [13, с. 363]. Взагалі за даними Прокуратури України за сексуальне насильство пов'язаного з конфліктом порушено поки що 208 кримінальних проваджень.

Варто зауважити, що чинне законодавство не повністю регулює відносини, що виникають у зв'язку з вчиненням сексуального насильства в умовах війни, а також інших злочинів з приводу збройного конфлікту в Україні, а тому потребує вдосконалення та імплементацію міжнародних нормативно-правових актів у національне законодавство. Проблеми кваліфікації значної кількості злочинів проти людяності на території України мають бути вирішені шляхом доповнення XX розділу КК України «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». Кримінальні правопорушення мають передбачати діяння, що порушують норми міжнародного гуманітарного права та закріплені в проаналізованій ст. 7 Римського статуту Міжнародного кримінального суду [14, с. 66].

З вищесказаного можна зробити висновок, що сексуальне насильство в умовах війни є розповсюдженим явищем, яке може бути використане як зброя в різних конфліктах. Жертвами такого насильства можуть стати як жінки, так і чоловіки, однак жінки та дівчата стають його головними жертвами. Вони не тільки переживають фізичні та психологічні травми, але й можуть бути виключені з суспільства через соціальний стигмат.

Для боротьби з сексуальним насильством в умовах війни потрібні комплексні заходи на рівні держав, міжнародних організацій та громадянського суспільства. Важливо забезпечити доступ до медичної та психологічної допомоги для жертв, створити спеціальні програми реабілітації, провести навчання та інформаційну роботу серед військових та цивільного населення щодо запобігання сексуальному насильству. Окрім цього, важливо проводити розслідування та карати винних у вчиненні сексуального насильства, щоб відбити злочинцям бажання використовувати сексуальне насильство як зброю.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник української мови / укладач і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ-Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 978 с.
2. Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973–2014 роки): станом на 22 вересня 2014 року / упоряд.: Ю.М. Грошевий, О.В. Капліна, В. І. Тютюгін. Х.: Право, 2014. 456 с.
3. Навроцький В.О. Наскрізні кримінально-правові поняття: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 376 с.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 25.06.2023).
5. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 7 грудня 2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 25.06.2023).
6. Римський статут міжнародного кримінального суду. ООН. 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 07.06.2023).
7. Конвенція про захист цивільного населення під час війни (Женева, 12 серпня 1949 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
8. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. Відкрита для підпису в Стамбулі (Туреччина) 11 травня 2011 р. 87 с. URL: <https://rm.coe.int/1680093ddb>.
9. Згвалтування у російській і радянській арміях як метод війни. Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт. URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyini-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/zgvaltuvannya-u-rosiyskiy-i-radyanskiy-armiyah-yak-metod-viyny-1944-1945-ta-2022> (дата звернення: 21.03.2023).
10. Сексуальне насильство як тактика ведення війни – Повага. URL: <https://povaha.org.ua/seksualne-nasylstvo-yak-taktyka-vedennya-vijny/> (дата звернення: 21.03.2023).
11. The XIX International Scientific and Practical Conference «Modern problem in science», May 17–20, 2022, Vancouver, Canada. 706 с.
12. Славко А.С. Сексуальне насильство в умовах збройних конфліктів: Кваліфікація за міжнародним кримінальним правом. Ціннісно-орієнтований підхід в освіті і виклики євроінтеграції: матер. III Всеукр. наук.-метод. конф. (Суми, 18 червня 2022 р.) / ред. колегія : В.М. Завгородня, А.М. Куліш, та ін. Суми : Сумський державний університет, 2022. 230 с.
13. Thabet A., Vostanis P. (1999) Post-traumatic stress reactions in children of war. *J Child Psychol Psychiatry* 40. С. 385–391.
14. Виклики правничої професії в умовах воєнного стану : тези доповідей та наукових повідомлень учасників круглого столу присвяченого до Дня юриста (6 жовтня 2022 року) / уклад.: О.О. Коваленко, Т.Г. Головань, М.Д. Ждан ; за ред. О.О. Коваленко. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2022. 158 с.